

Poznań, 14.11.2023r.

dr hab. Renata Nestorowicz, prof. UEP
Katedra Strategii Marketingowych
Instytut Marketingu
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Natalii Buczyńskiej-Pizoń
pt. „Wartości i postawy konsumentów a decyzje zakupu żywności
ekologicznej”,**

przygotowanej pod kierunkiem dr. hab. Radosława Męcika, prof. UMCS (promotor)
i dr Olgi Smalej-Kołodziej (promotor pomocnicza)

Podstawa opracowania recenzji

Podstawą formalną do przygotowania recenzji jest decyzja Rady Naukowej Instytutu Nauk o Zarządzaniu i Jakości Wydziału Ekonomicznego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie z dn. 1.09.2023r. oraz pismo Przewodniczącego Rady Naukowej Instytutu Nauk o Zarządzaniu i Jakości dr. hab. Radosława Męcika, prof. UMCS z dn. 11.09.2023r. w sprawie powołania mnie na recenzenta ww. rozprawy. Podstawę prawną recenzji stanowi art. 187 ust. 1-3, art. 190 ust. 2-5 ustawy z dn. 20 lipca 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2022r., poz. 574 z późn. zm.).

Celem recenzji, w myśl Ustawy, jest odpowiedź na pytanie, czy „rozprawa doktorska prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie albo dyscyplinach”, w tym przypadku w dyscyplinie nauk o zarządzaniu i jakości oraz „umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej”, a także czy „przedmiotem rozprawy doktorskiej jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego albo oryginalne rozwiązanie w zakresie zastosowania wyników własnych badań naukowych w sferze gospodarczej lub społecznej”.

Poniższa ocena pracy doktorskiej mgr Natalii Buczyńskiej-Pizoń została dokonana w odniesieniu do następujących kwestii: tytuł rozprawy i zasadność wyboru tematu, cele pracy i hipotezy badawcze, układ pracy i zawartość merytoryczna poszczególnych rozdziałów, zastosowane piśmiennictwo,

wykorzystane metody badawcze, sposób omówienia wyników badań i możliwości ich praktycznego zastosowania, a także strona formalna, edytorska i język pracy. Recenzja kończy się ogólną konkluzją.

Tytuł rozprawy i zasadność podjęcia tematu

Podjęty przez mgr Natalię Buczyńską-Pizoń temat jest ważny, aktualny i interesujący, zarówno z punktu widzenia nauki, jak i praktyki gospodarczej. Zakup i konsumpcja żywności ekologicznej to przykład konsumpcji zrównoważonej, będącej z jednym z celów zrównoważonego rozwoju ONZ. Żywność ekologiczna należy do najbardziej dynamicznie rozwijających się segmentów rynku żywności. Z drugiej strony wciąż wiele barier ogranicza jego wzrost. Polski rynek żywności ekologicznej ma duży potencjał, ale w porównaniu do innych krajów europejskich wciąż jest na początkowym etapie rozwoju. Polscy konsumenci wydają na żywność zdecydowanie mniej niż konsumenci w krajach Zachodniej Europy. Poszukiwanie więc możliwości przezwyciężenia barier wynikających z percepcji tej żywności przez konsumentów, a jednocześnie odwoływanie się do wartości przez nich wyznawanych i kształtowanie odpowiednich postaw może przyczynić się do zwiększenia zainteresowania polskich konsumentów ekologiczną żywnością. Spojrzenie na zachowania konsumentów na tym rynku przez pryzmat wyznawanych przez nich wartości jest bardzo ciekawym i obiecującym kierunkiem badań. Do tej pory powyższe kwestie w takim ujęciu nie były eksplorowane w Polsce. Dlatego uznaję wybraną przez Doktorantkę tematykę za oryginalną i wartą przeprowadzenia pogłębionych badań.

Recenzowana praca ma charakter interdyscyplinarny, gdyż poruszana tematyka odnosi się do kilku dyscyplin naukowych w obrębie nauk społecznych, takich jak psychologia, ekonomia i finanse oraz nauki o zarządzaniu i jakości. Pani mgr Natalia Buczyńska-Pizoń sprawnie łączy zagadnienia ze wszystkich wymienionych dyscyplin naukowych.

Tytuł pracy jest sformułowany prawidłowo i jest spójny zarówno z głównym problemem badawczym, jak i głównym celem prowadzonych badań, ma on również odzwierciedlenie w sformułowanych przez Doktorantkę hipotezach badawczych oraz strukturze rozprawy doktorskiej.

Ocena celu pracy i hipotez badawczych

Autorka odpowiednio sformułowała problem badawczy i cel główny rozprawy. W odniesieniu do celu głównego rozprawy, jakim jest: „próba wyjaśnienia za pomocą teorii planowanego zachowania (TPB) decyzji o zakupie żywności ekologicznej i czynników ją determinujących [...]” sugerowałabym jedynie pominięcie wyrazu „próba”, ponieważ celem nie może być samo podjęcie próby. Ogólne cele pracy zostały zaprezentowane we wstępie, a szczegółowe określenie celów pracy, z podziałem na cele poznawcze, aplikacyjne i szczegółowe pojawiło się w rozdziale piątym. Jeżeli to są cele pracy, to powinny być one już w takiej formie zaprezentowane we wstępie, jeżeli natomiast odnoszą się one

tylko do badań własnych Autorki, to umiejscowienie ich w rozdziale metodycznym jest jak najbardziej uzasadnione, ale powinny one być określone jako cele badawcze. Moje wątpliwości wzbudził podział celów na trzy grupy i trudne do określenia relacje pomiędzy nimi. Nie jestem pewna, do których celów odnoszą się cele szczegółowe, które cele są przez nie doprecyzowywane. Za pewne niedopatrzenie uznaję pominięcie na s. 156-157 celu dotyczącego różnic między pokoleniami, który wybrzmiewał we wstępie do pracy i w zakresach badań. Co do sposobu sformułowania celów, to są one skonstruowane poprawnie, jedynie w drugim celu aplikacyjnym zamieniłabym słowo „znajomość” na np. poznanie.

Pytania badawcze, jakie Autorka postawiła na s. 158 nie w pełni korespondują z celami. Pytania dotyczące satysfakcji czy też źródeł informacji nie wynikają bezpośrednio z celów pracy.

Autorka poprawnie sformułowała 4 główne hipotezy badawcze oraz przyporządkowane im 9 subhipotez. Wynikają one z rzetelnie przeprowadzonych studiów literaturowych i są bezpośrednio związane z celami. Jedynie hipoteza odnosząca się do satysfakcji z zakupu żywności ekologicznej wykazuje luźniejszy związek z celami badawczymi. Hipotezy mają odzwierciedlenie w zaproponowanym przez Doktorantkę modelu konceptualnym (s. 160). Oceniam to bardzo pozytywnie.

Struktura pracy i zawartość merytoryczna poszczególnych rozdziałów

Przedstawiona do recenzji rozprawa liczy 360 stron, z czego część zasadnicza, składająca się ze wstępu, siedmiu rozdziałów, dyskusji wyników i zakończenia, obejmuje 301 stron. Pozostała część pracy to bibliografia, spisy tabel i rysunków oraz załączniki zawierające kwestionariusze ankietowe, scenariusz wywiadu zogniskowanego oraz tabele przedstawiające wyniki testowania hipotez badawczych, których umieszczenie w tym miejscu uważam za bardzo dobry pomysł, gdyż z jednej strony czytelnik widzi, jakie testy zostały wykorzystane do weryfikacji hipotez i na jakiej podstawie zostały podjęte decyzje o ich przyjęciu lub odrzuceniu, a z drugiej strony nie zakłócają one głównego nurtu rozważań.

Struktura pracy jest logiczna. Treść rozprawy została podzielona w sposób uporządkowany i proporcjonalny na rozdziały i podrozdziały. Nieco wyłamują się rozdział czwarty (najkrótszy) i siódmy (najdłuższy). O ile w przypadku rozdziału poświęconego metodyce badań, jest to w pełni uzasadnione zawartymi w nim treściami, to warto byłoby nieco skrócić rozdział siódmy, o czym będę pisała w dalszej części recenzji. Każdy z rozdziałów składa się z podrozdziałów (od 3 do 6), a w przypadku rozdziału siódmego, jeden z podrozdziałów jest dodatkowo podzielony na 6 podpunktów. Ich wydzielenie jest niecelowe, ponieważ niektóre z nich nie mają nawet pół strony długości. Zauważyć należy, że w spisie treści nie uwzględniono wszystkich podrozdziałów, które znajdują się w treści pracy. Rozdziały pierwszy, trzeci i szósty w spisie treści mają po 4 podrozdziały, a w rzeczywistości każdy z nich składa

się z pięciu podrozdziałów. Drobną uwagę dotyczy również tytułów rozdziałów: IV, VI i VII, warto byłoby w sformułować je w sposób bardziej problemowy.

We wstępie Autorka przedstawiła uzasadnienie wyboru tematu, określiła problem badawczy, lukę badawczą, a także cele pracy, metodykę badań oraz w skrócie nakreśliła zawartość poszczególnych rozdziałów. Wstęp w odpowiedni sposób wprowadza czytelnika w zagadnienia, które są przedmiotem dalszych rozważań. Na docenienie zasługuje syntetyczne, ale jakże trafne nakreślenie luki badawczej, Doktorantka słusznie zaznacza, że „większość badań koncentruje się na stanie świadomości ekologicznej konsumentów i zachowań konsumenckich na rynku żywności”, a „brakuje w Polsce opracowań, które kompleksowo przedstawiają dogłębną analizę niespójności między wartościami i postawami a zakupem żywności ekologicznej” oraz „że wartości i postawy w kontekście zakupu żywności ekologicznej są słabo rozpoznane” (s. 6).

Pewne zastrzeżenia można mieć do kwestii pojawiających się we wstępie, takich jak:

- określenie rozdziału czwartego jako teoretycznego, podczas gdy przedstawiona jest tam charakterystyka rynku żywności ekologicznej, poparta wieloma danymi empirycznymi pochodzącymi ze źródeł wtórnych;
- zakres badań – powinien być podmiotowy, nie osobisty; w tym samym punkcie nakreślony został i zakres podmiotowy i zakres przedmiotowy badań, a powinny być one oddzielone od siebie;
- rysunek 1. przedstawiający procedurę badawczą – nie jest konieczny, gdyż niewiele wnosi, nie przedstawia jakichś szczegółowych danych, a zastosowana w pracy procedura jest klasyczna, nie odbiega od tych przyjętych w nauce;
- kolejność przedstawianych informacji – cele pojawiają się zbyt późno, już po określeniu zakresów badań;
- sformułowanie, że „ilość badań” dotyczących żywności i żywności ekologicznej wskazuje, że jest to jedna „z najszybciej rozwijających się gałęzi przemysłu na świecie” (s. 8) – to nie liczba badań świadczy o dynamice rozwoju rynku czy branży;
- cel dotyczący określenia różnic w zachowaniach trzech pokoleń respondentów pojawia się poza fragmentem poświęconym celom rozprawy, może to wynikać właśnie z przedstawienia treści: najpierw zakresy, a potem cele rozprawy.

Rozdział pierwszy jest rozdziałem teoretycznym i dotyczy zachowań konsumentów, czynników je kształtujących, konsumpcji oraz modeli i stylów podejmowania decyzji zakupowych. Jest on ciekawym punktem wyjścia do dalszych rozważań. Na pochwałę z pewnością zasługuje prezentacja modeli zachowań konsumentów i stylów podejmowania przez nich decyzji zakupowych. Dyskusyjne natomiast

wydaje się poświęcenie stosunkowo dużej uwagi takim zagadnieniom jak: lojalność konsumentów czy dysonans pozakupowy, które nie są kluczowe z punktu widzenia celu pracy. Wątpliwości budzi pominięcie części czynników marketingowych oraz ograniczenie komunikacji marketingowej wyłącznie do reklamy (s. 19 i 27). Ponadto odnoszę wrażenie, że Autorka pisząc o znaku towarowym (s. 19) miała na myśli markę. Nie mogę się zgodzić ze stwierdzeniem, że „motyw to świadome działanie” (s. 19), gdyż jest to bodziec do działania. Brakuje krótkiego podsumowania rozdziału.

Rozdział drugi odnosi się do Teorii Planowanego Zachowania (TPB). Doktorantka wykazała się tu bardzo dobrą znajomością literatury, nie ograniczyła się wyłącznie do przedstawienia modelu w wersji podstawowej, ale wskazała również inne podejścia, umożliwiające jego rozszerzenie, a także określiła jego niedoskonałości. W podrozdziale 2.3. Autorka przedstawiła różne podejścia do definiowania postaw, jednak brakuje mi jednoznacznego stwierdzenia, jak te postawy będą w dalszej części rozważań rozumiane. Zabrakło mi również płynności w przechodzeniu do kolejnych zagadnień albo kolejnych ujęć danego zagadnienia. Odniosłam wrażenie pewnej fragmentaryczności. Pewien niedosyt odczuwam również odnośnie prezentacji luki między postawą a zachowaniem. Bardzo wysoko oceniam natomiast ostatni podrozdział, w którym Pani Magister zaprezentowała wyniki wielu zróżnicowanych badań dotyczących postaw i zachowań konsumentów na rynku żywności ekologicznej. Jest on bardzo ciekawy. Na docenienie zasługuje m.in. zestawienie konstruktów TPB w odniesieniu do żywności ekologicznej, które były stosowane przez różnych badaczy, gdyż jest to pierwszym krokiem do wskazania możliwości ich wykorzystania w badaniach własnych. Walory poznawcze podrozdziału można by jeszcze nieco zwiększyć dodając bardziej rozbudowane podsumowania tego przeglądu badań lub choćby zestawienie tabelaryczne, które dawałoby lepszy ogłęd, co, gdzie i kiedy było badane oraz kto był podmiotem badania. Takie uporządkowanie pozwoliłoby także na refleksję, czy wszystkie badania należy opisać w podrozdziale zatytułowanym „Zastosowanie TPB w badaniach dotyczących żywności ekologicznej”, w jakim zakresie odnoszą się one do tego modelu (w całości, we fragmencie) i czy rzeczywiście dotyczą żywności ekologicznej. Zaprezentowane badania Delistavrou (s. 73) dotyczyły zakupu ekologicznych produktów higieny osobistej, a Dowd i Burke badali zamiar zakupu żywności pozyskiwanej w sposób zrównoważony (s.70), która jednak nie jest synonimem żywności ekologicznej. Ponadto formułowanie wniosku na podstawie zaprezentowanego w rozdziale przeglądu badań, że „Teoria Planowanego Zachowania jest najbardziej uznanym teoretycznym konstruktem” (s. 76) jest nieuzasadnione, ponieważ to na tym modelu opierała się analiza i on był prawdopodobnie kryterium wyboru prezentowanych badań.

W rozdziale trzecim Autorka przedstawiła założenia systemu wartości wg Schwartza, metody oraz narzędzia służące do badań wartości, a także zaprezentowała dotychczasowe ustalenia badaczy zajmujących się problematyką wartości i postaw konsumentów na rynku żywności. Celowo nie piszę

żywności ekologicznej, gdyż nie jestem przekonana, że wszystkie przytoczone badania odnosiły się do tej kategorii żywności. Doktorantka wykazała się dużym odczytaniem, znajomością literatury i dotychczasowych badań. Część z przytoczonych wyników jest bardzo interesująca i wskazuje na to, że podjęty przez Panią Natalię Buczyńską-Pizoń temat rozprawy jest jak najbardziej uzasadniony. Rozdział ten byłby łatwiejszy w odbiorze, gdyby zachowana została zasada przedstawiania treści od bardziej ogólnych do bardziej szczegółowych, w tym przypadku od definicji wartości, poprzez metody ich badań i narzędzia wykorzystywane w badaniach, po wyniki innych autorów wykorzystujących je na rynku żywności ekologicznej. Doktorantka rzeczywiście zaczyna rozdział od definicji wartości i kończy na wynikach badań, ale prowadząc rozważania wraca wielokrotnie do poprzednich wątków, przez co śledzenie toku rozumowania autorki jest utrudnione. Innym utrudnieniem jest niezgodność liczbowa przedstawianych wartości, np. na s. 92 jest mowa o 10 wartościach, a w tabeli zaprezentowanych jest tylko 9 (brakuje życzliwości), na rysunku 7 brakuje kilku wartości, a przedstawione w jego lewej części informacje urywają się w połowie (np. „tradycja została podzielona na tradycję (tradition, TR),” (s. 97). Ostatni podrozdział nie jest uwzględniony w spisie treści i ma błędny numer (3.2. po podrozdziale 3.4.).

Rozdział czwarty poświęcony jest żywności ekologicznej. Warto byłoby zastanowić się nad bardziej problemowym sformułowaniem tytułu rozdziału, tym bardziej, że treść w nim zawarta jest szersza niż można wnioskować z tak skonstruowanego tytułu. Niepotrzebnie, w mojej ocenie pojawiają się tam zagadnienia dotyczące ekologii człowieka, środowiska (jako zbyt ogólne), wyniki badań dotyczące oszczędzania energii, akapit poświęcony COVID-19 (jako nazbyt luźno związane z tematyką), cała strona poświęcona sir Albertowi Howardowi, czy pół strony poświęconej eksportowi żywności ekologicznej przez Turcję w podrozdziale traktującym o istocie żywności ekologicznej. Biorąc pod uwagę długość pracy należałoby skupić się na kwestiach najważniejszych i ograniczyć zagadnienia poboczne.

Niezrozumiałe dla mnie w tym rozdziale jest:

- stwierdzenie dotyczące „teoretycznej luki badawczej” związanej z COVID-19 (s. 126);
- przytaczanie danych dotyczących rynku globalnego na podstawie publikacji sprzed 6 lat (s. 127), kiedy dostępne i również przytaczane przez Autorkę są dane bardziej aktualne;
- wracanie do tematów już wcześniej omówionych, np. w podrozdziałach dotyczących rynku żywności ekologicznej, jeżeli omawianie rozpoczyna się od strony podaży, to należałoby najpierw wyczerpać to zagadnienie (kwestie związane ze strukturą i ofertą producentów rolnych, przetwórców, sieci dystrybucji), a potem przejść do strony popytu i kwestii cen, a w podrozdziale 4.3. mamy najpierw omówione wielkości przykładowych rynków, potem areały, dofinansowanie UE, ceny, aby potem opisać wpływ COVID-19 na wzrost popytu i wrócić do

gruntów ornych, a następnie do opisu strony popytu, a także kwestii związanych z wpływem upraw konwencjonalnych i ekologicznych na bioróżnorodność (to powinno być uwzględnione wcześniej w podrozdziale o istocie żywności ekologicznej);

- brak uwzględnienia w treści podrozdziału 4.4. kanałów sprzedaży ekologicznej żywności w Polsce, na co jednoznacznie wskazywałby tytuł tego fragmentu tekstu. Te zagadnienia nie są w ogóle opisane, za to są podnoszone ponownie kwestie wpływu pandemii, ale tym razem na rozwój społeczno-gospodarczy regionów Polski, „zasady dotyczące rolnictwa” (niezrozumiałe dla mnie) – s. 133, dane dotyczące rolnictwa ekologicznego UE, choć rozdział miał dotyczyć Polski oraz definicja rolnictwa ekologicznego;
- przytaczanie definicji produktu czy marki oraz podawanie danych dotyczących motywów zakupu produktów ekologicznych w podrozdziale 4.5. „Znaki żywności ekologicznej i wymogi formalne funkcjonujące w Polsce”. Więcej miejsca należałoby przeznaczyć na kwestie związane z certyfikacją, ponieważ wymieniona jest np. tylko jedna firma z 12 jednostek mających prawa do certyfikacji żywności ekologicznej w Polsce;
- brak podsumowania podrozdziału dotyczącego barier i motywów zakupu. Wyniki badań przedstawionych w tym podrozdziale dotyczyły różnych krajów oraz różnych kwestii, warto byłoby wskazać, co jest podobne na różnych rynkach geograficznych, a czym konsumenci w różnych krajach się różnią przy wyborze żywności ekologicznej
- opisanie w podrozdziale 4.6. cech respondentów, które mogą wpływać na decyzje zakupowe (wiek, płeć, struktura rodziny, poziom wykształcenia, wiedza o środowisku), ale nie są one ani barierami ani motywami zakupu, co warto byłoby zaznaczyć
- informacja o wielkości gospodarstw ekologicznych. Prosiłabym o wyjaśnienie podczas obrony, w jakich krajach gospodarstwa ekologiczne są większe od konwencjonalnych (s. 127).

W rozdziale piątym Autorka przedstawiła metodykę badań oraz charakterystykę próby. W dwóch pierwszych podrozdziałach Doktorantka zaprezentowała założenia badań własnych, w tym cele i zakresy badań, a także hipotezy i pytania badawcze oraz model konceptualny, który był weryfikowany w oparciu o wyniki badań własnych. Ocenę celów i hipotez przedstawiłam już wcześniej. Tutaj podkreślę, że zaproponowany model jest logiczny i odzwierciedla prowadzone wcześniej rozważania teoretyczne. Jest przemyślany i w czytelny sposób obrazuje zamierzenia badawcze.

Bardzo dobrze, na odpowiednim poziomie szczegółowości, a jednocześnie odpowiednio syntetycznie opisany został proces badawczy oraz narzędzia badawcze, a także metody zbierania i analizy danych. Biorąc pod uwagę szczegółowość przedstawionych informacji, warto byłoby podrozdział 5.3. podzielić na dwa odrębne podrozdziały: jeden poświęcony metodom, technikom i narzędziom badawczym, a drugi – charakterystyce próby. Byłoby to wskazane zarówno ze względu na rozdzielność tematyczną

omawianych kwestii, jak i długość tego podrozdziału w porównaniu do pozostałych w rozdziale piątym. Sugestia ta nie wpływa w żadnej mierze na moją wysoką ocenę tego rozdziału.

Rozdział szósty jest kluczowy, ponieważ w nim Doktorantka weryfikuje hipotezy badawcze. Rozważania w nim prowadzone są klarowne i logicznie ze sobą powiązane. Dane prezentowane są w sposób przejrzysty. Pojawiają się w nim także pewne uchybienia, ale nie wpływają one w znaczącym stopniu na moją pozytywną ocenę rozdziału jako całości. Odnoszę wrażenie, że zagubił się jeden z rysunków, przedstawiający statystyki rozkładu oraz porównania parami dla konsumentów wrażliwych na markę. Na s. 173 jest opis wyników, a brakuje wykresu. Odwrotna sytuacja dotyczy konsumenta kompulsywnego. Zamiast podrozdziału 6.2. pojawia się podrozdział 5.1., który zresztą nie jest uwzględniony w spisie treści. Wyniki w nim przedstawione budzą pewne wątpliwości, np. jego pierwszy akapit jest dla mnie niezrozumiały, a tytuły niektórych elementów graficznych nie oddają precyzyjnie tego, co pojawiło się w pytaniu w kwestionariuszu (np. rys. 27 i 29, tab. 17 i 18). Zastanawiam się również, na ile konieczne było, z punktu widzenia celów badawczych, tak szczegółowe prezentowanie danych. Natomiast dalsza część rozdziału jest bardzo dobrze przygotowana. Autorka poprawnie przeprowadza proces weryfikacji hipotez badawczych, prezentuje i testuje modele strukturalne, a na końcu rozdziału zestawia w tabeli podsumowanie weryfikacji hipotez. Graficzna prezentacja modeli i tabelaryczne ujęcie wielu kwestii, wzbogacone syntetycznymi komentarzami pozwala na szybkie zrozumienie wyników badań i ich implikacji.

W rozdziale siódmym, w którym Autorka opisała wyniki badań jakościowych widoczny jest ogrom zebranego materiału. Jest to najdłuższy rozdział w pracy. Można byłoby go skrócić, bez uszczerbku dla walorów poznawczych, ograniczając liczbę cytatów lub skracając cytowane wypowiedzi do najważniejszych fragmentów, pomijając np. wypełniacze typu „yyy”, „o takie, takie sprawy tam”, czy powtórzenia, które utrudniają czytanie i rozumienie przedstawianych treści. Doceniam benedyktyńską pracę Autorki, warto byłoby jednak skupić się w tych badaniach i analizach na kluczowych kwestiach dotyczących celów badań, a poboczne zostawić jako temat np. artykułu naukowego. Ciekawym artykułem byłby zapewne tekst poświęcony zmianom w koszyku zakupowym, jakie zaszły w ciągu 2 lat. Wyniki są interesujące, nie potrafię jednak znaleźć bezpośredniego zawiązku tych wyników badań z celami rozprawy. Odnośnie tego fragmentu, chciałabym zwrócić uwagę na interpretację wyników: czy porównując opisane koszyki uprawnione jest stwierdzenie, że badani kupują więcej sera/ jajek? Czy może jednak chodzi o to, że więcej osób badanych kupuje ser/jajka?

Zastanawiam się nad wiarygodnością niektórych wniosków wyciąganych z badań fokusowych. Skoro część respondentów nie kojarzyła oznaczeń żywności ekologicznej albo uznawała za taką żywność

produkty od lokalnych rolników (bez certyfikatów), to na ile wiarygodne są stwierdzenia, że kupują oni więcej/ mniej takiej żywności.

Ciekawe jest zastosowanie analizy sentymentu i nasilenia podstawowych emocji w analizie danych pochodzących z badań jakościowych. Prosiłabym o podanie informacji, jaka jest skala na rysunku 58 i co takie wyniki oznaczają w praktyce, jak można wykorzystać informacje o emocjach i sentymencie w praktyce gospodarczej. Bardzo interesujące są również mapy percepcji żywności ekologicznej na tle innych kategorii i różnice w jej postrzeganiu przez respondentów z różnych generacji.

Na ostatnią część merytoryczną pracy składają się: „Dyskusja wyników” oraz „Zakończenie: Podsumowanie i wnioski końcowe”. Wprowadzenie do pracy doktorskiej odrębnego fragmentu poświęconego dyskusji wyników uważam za bardzo dobry pomysł. Jest to nawiązanie do struktury artykułów w dobrych czasopismach naukowych, gdzie taka dyskusja jest wymagana. Niestety realizacja tego pomysłu budzi zastrzeżenia związane głównie z tym, że znajdują się tam całe zdania skopiowane z rozdziału siódmego. Prawdziwa dyskusja wyników, skonfrontowanie rezultatów własnych badań z wynikami opublikowanymi przez innych autorów stanowi niewielki fragment tej części pracy, a powinno być to jej rdzeniem. Dodatkowo śródtytuły nie pasują do treści pod nimi prezentowanymi.

Do tytułu ostatniej części rozprawy można mieć drobne zastrzeżenia, ponieważ niepotrzebnie dodana jest tam treść po dwukropku. Zakończenie z założenia zawiera podsumowanie rozważań i wnioski końcowe. Po przeczytaniu tego fragmentu pracy odczuwam pewien niedosyt związany z bardzo ogólnymi wnioskami i mało konkretnymi wskazówkami dla podmiotów działających na tym rynku, a dotyczącymi zalecanych działań marketingowych. Były one szumnie zapowiadane we wstępie, a w zakończeniu zostały przedstawione na dość dużym poziomie ogólności.

Zastosowane piśmiennictwo i metody badawcze

Magister Natalia Buczyńska-Pizoń wykazała się dużym odczytaniem i odpowiednią wiedzą w zakresie poruszanej problematyki oraz dobrym warsztatem badawczym. W pracy wykorzystała bardzo bogate źródła literaturowe – Autorka powołała się na 557 pozycji¹, z czego ponad 80% stanowiły publikacje anglojęzyczne.

Zgodnie z zamierzeniami, zastosowanie triangulacji metod badawczych dało możliwość szerszego spojrzenia na problem badawczy, jednocześnie pozwoliło w sposób bardziej pogłębiony przeanalizować pewne nurtujące kwestie. Odnoszę jednak wrażenie, że badanie jakościowe mogło w większym stopniu dotyczyć kluczowych z punktu widzenia celu pracy zagadnień, a więc wartości. Dane

¹ W bibliografii podanych jest 568 pozycji, jednak 11 zapisanych jest dwukrotnie.

pozyskane przez Doktorantkę z tego badania w dużej mierze pokrywają się z wcześniejszymi ustaleniami innych polskich badaczy (Barska, Bryła, Łuczka, Nestorowicz, Żakowska-Biemans). Zresztą w rozdziale trzecim cały podrozdział jest poświęcony właśnie barierom i motywom zakupu żywności ekologicznej. Jeżeli Autorka uznaje, że są one niewystarczające i wymagają pogłębienia, to należałoby to jasno podkreślić w podsumowaniu rozdziału 4. Byłoby to zidentyfikowaniem kolejnej luki badawczej i dzięki temu uzasadnieniem dla poświęcenia tak dużej uwagi tym zagadnieniom w badaniach jakościowych.

Niewątpliwymi zaletami części badawczej są:

- klarowne przedstawienie procesu badania, wyboru marek, doboru skal pomiarowych;
- duża próba badawcza N=912 osób (badania ankietowe) i 48 osób – uczestników 6 wywiadów zogniskowanych;
- zastosowanie kwotowego doboru próby;
- przeprowadzenie analiz, które pozwoliły na wyeliminowanie ankiet wypełnionych w sposób bezrefleksyjny, co jest pewnym sposobem na ograniczenie wad badań prowadzonych metodą CAWI;
- triangulacja metod badawczych (badań ilościowych – CAWI i wywiady zogniskowane);
- użycie w badaniu poprawnie skonstruowanych narzędzi badawczych (kwestionariusza ankiety i scenariusza wywiadu zogniskowanego);
- wykorzystanie w badaniach zarówno autorskiej skali, jak i skal opisanych już w literaturze i zwalidowanych przez innych autorów: kwestionariusz Stylów Podejmowania Decyzji Zakupowych (Mącik i Mącik) czy zaadaptowanych wcześniej dla polskich respondentów (Portretowy Kwestionariusz Wartości Schwartza zaadaptowany przez Ciecucha);
- przeprowadzenie odpowiednich analiz statystycznych; zastosowano nie tylko statystyki opisowe, ale testy nieparametryczne, a także oparte na kowariancji algorytmy estymacji równań strukturalnych (CB-SEM). Metody statystyczne dobrane zostały prawidłowo i pozwoliły zweryfikować postawione hipotezy i osiągnąć główny cel pracy;
- przeprowadzenie odpowiednich analiz danych jakościowych: analiza treści, sentymentu i głównych emocji w oparciu o algorytmy Vader i SentiArt.

Aspekty wymienione powyżej potwierdzają odpowiednie umiejętności Pani Magister w zakresie samodzielnego prowadzenia badań naukowych.

Po przeczytaniu pracy pojawiły się jednak pewne wątpliwości lub pytania. Dotyczą one takich kwestii, jak:

- nieuprawniony, moim zdaniem, wniosek zaprezentowany na s. 177, że skoro przekonania nie są spójne z wartościami, to zostały nabyte pod wpływem social mediów i influencerów;
- niejednoznaczne określenie próby badawczej – po zapoznaniu się z opisem nie jestem pewna, czy respondenci z badań ankietowych i uczestnicy wywiadów zogniskowanych byli konsumentami żywności ekologicznej, a zatem zgodnie z definicją tej żywności, certyfikowanych produktów czy produktów postrzeganych przez nich za ekologiczne (pochodzące od okolicznego rolnika), czy też były w tych grupach osoby w ogóle niekupujące żywności ekologicznej. Na s. 161 jest informacja, że „badaną populację określono jako osoby spożywające żywność ekologiczną”, a w ankiecie było pytanie, czy kiedykolwiek kupił/-a żywność ekologiczną, i nie było opcji, że jeśli nie, to zakończ udział w badaniu. Oczywiście co innego jest kupować, a co innego spożywać, ale na jakiej podstawie stwierdzono, że wszyscy badani jedzą taką żywność. W przypadku badań jakościowych wręcz uczestnicy fokusów deklarowali, że nie kupują/ nie jedzą takiej żywności/ nie kojarzą oznaczeń ekologicznych żywności. Pojawia się zatem pytanie, jaki to miało wpływ na wnioski z badań;

Ponadto poprosiłabym, aby w czasie obrony Pani Magister uzupełniła wnioski z badań o następujące zagadnienia:

- wskazanie, co obecnie jest komunikowane i jakie zmiany w komunikacji marketingowej przedsiębiorstw na rynku żywności ekologicznej należałoby wprowadzić, wykorzystując wyniki przeprowadzonych przez Doktorantkę badań, aby w większym stopniu zachęcić polskich konsumentów do nabywania żywności ekologicznej;
- określenie ograniczeń przeprowadzonych badań i wskazanie dalszych ich kierunków;
- pełniejsze „określenie powodów występowania różnic między deklarowanym a faktycznym wpływem zidentyfikowanych czynników warunkujących decyzje zakupowe żywności ekologicznej” – po lekturze rozprawy odczuwam pewien niedosyt w przedstawieniu tych powodów;
- wskazanie potencjalnych uzasadnień i przyczyn zaprezentowanego na s. 175 bardzo ciekawego, nieintuicyjnego wniosku z badań, że wybór diety wegańskiej, wegetariańskiej lub flexiteriańskiej jest przejawem hedonizmu.

Strona formalna, językowa i edytorska pracy

Praca została przygotowana dość starannie i na ogół jest napisana poprawnie pod względem językowym. W tekście pojawiają pewne uchybienia edytorskie czy językowe, takie jak:

- literówki,

- błędne lub brakujące odwołania do niektórych elementów graficznych (np. na s. 34 odwołanie do tabeli 3, podczas gdy powinno być do tabeli 2, a na s. 99 odwołanie jest do tabeli 7, a tabela ta ma numer 6),
- pomyłki w numeracji podrozdziałów, np. w tekście są dwa podrozdziały: 1.4. Style podejmowania decyzji zakupowych (s. 34) i 1.4. Tendencje w zachowaniach konsumentów ze szczególnym uwzględnieniem lojalności (s. 36). Przy czym tego pierwszego nie ma w spisie treści,
- pewne niezręczności językowe, np. „definiuje przekonania jako przekonania [...]” (s. 59), czy „wynik ten może wynikać z [...]” (s. 98) albo „termin ekologiczny oznacza ekologiczny system zarządzania” (s. 115),
- różne wielkości czcionek tekstu właściwego.

Pewnym utrudnieniem podczas czytania rozdziałów teoretycznych były kalki językowe, np. „wykonywania zachowań” s. 87, „popyt organiczny” s. 106, „zielone intencje behawioralne” (s. 112) lub błędne tłumaczenia z j. ang. „moc” i „siła” (s. 109) zamiast „władza”.

Nie przy wszystkich pozycjach literaturowych w bibliografii są podane strony internetowe, z których te materiały zostały pobrane. Jest informacja, kiedy pobrano, ale nie wiadomo skąd. A w przypadku 3 pozycji Yadav i Pathak 2016 nie można doprecyzować, do której z nich odniosła się autorka w pracy, ponieważ brakuje doprecyzowania: 2016a, 2016b i 2016c.

W tekście zdarzają się powtórzenia całych zdań, np. pierwsze zdanie na s. 81 jest napisane dwa razy.

Warto byłoby, gdy wprowadza się jakieś skróty, np. EE (s. 123) przy pierwszym ich zastosowaniu wyjaśnić ich znaczenie. Druga kwestia, na jaką warto zwrócić uwagę to jasne stwierdzenie już na początku rozważań, że jako synonimy będą używane określenia „żywność ekologiczna” i „organiczna”. Te usterki nie obniżają wartości merytorycznej pracy, ale warto byłoby w przyszłości bardziej zadbać również o kwestię edytorską i redakcyjną.

Konkluzja recenzji

Podsumowując, w nawiązaniu do ustaleń zawartych w treści recenzji stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Natalii Buczyńskiej-Pizoń pt. „Wartości i postawy konsumentów a decyzje zakupu żywności ekologicznej”, przygotowana pod kierunkiem dr. hab. Radosława Mączyka, prof. UMCS (promotor) i dr Olgi Smalej-Kołodziej (promotor pomocnicza), stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, a jej Autorka wykazała się ogólną wiedzę teoretyczną w dyscyplinie nauki o zarządzaniu i jakości oraz umiejętnością samodzielnego prowadzenia pracy naukowej, a zatem

dysertacja spełnia warunki stawiane rozprawom doktorskim określone w art. 187 ustawy z dn. 20 lipca 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2022r., poz. 574 z późn. zm.).

Tym samym wnioskuję do Rady Naukowej Instytutu Nauk o Zarządzaniu i Jakości Wydziału Ekonomicznego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej o jej dopuszczenie do obrony.